

Kielen käyttö ja käyttäjät oppikirjojen peilissä

Aikaisemmin äidinkielen tunneilla tutustuttiin kielen funktioihin ja erilähtöisiin teksteihin kaunokirjallisuutta luettaessa. Kun tekstien ikä enimmiltään oli kunnioitettava, ei liene väärin sanoa, että suhde senhetkiseen kielelliseen variaatioon jäi varsin etäiseksi. Kieliopit sisälsivät paperinmakuisia, itse asiassa naiivejakin harjoitustehtäviä, jotka jättivät kielen pohjana olevat merkitykset ja pragmaattiset aiheet ilmaan: sanoja ja lauseita käytettiin elottomina esineinä, joita sitten sijoitettiin kieliopin lokeroihin.

Aika on muuttunut, ja kielentutkimuksessa on tehty löytöjä: katse on kohotettu tekstistä myös kielenkäyttöön ja käyttöyhteyksiin. »Äkke«-muistiossakin käytettyjä Hallidayn malliluetteloja on lanseerattu sammumattomalla innolla. Tästä on ollut se etu, että on alettu tajuta kielen erilaiset tehtävät ja niihin liittyvät erilaiset keinot. Viime vuosikymmenellä löysi sosiolingvistiikka tiensä äidinkielenopettajien kurssiohjelmiin.

Miten tärkeää on analysoida koulussa funktionaalista ja situationaalista vaihtelua ja antaa kielisosiologista tietoa? Tulisiko pragmaattisen tarkastelun olla opetuksen kehyksenä? Valma Yli-Vakkuri arvelee kirjoituksessaan (Vir. 3/1981), että lapsi oppii hallitsemaan erilaiset kielenkäyttötilanteet kirjakielistä aluetta lukuun ottamatta jo ennen kouluun tuloaan. Tilannevaihtelusta voidaan siis tehdä havaintoja lapsen oman kompetenssin pohjalta. Tähän käsitykseen tuntuvat oppikirjojen tekijätkin päätyneen, koska he suosittavat oppilaiden kokemuspiiriin liittyvien roolileikkien käyttöä; kielenkäyttöä tarkkaillaan puhuttaessa opinto-ohjajalle, isoäidille, uudelle oppilaalle jne. (KT). Opettajan taitojen varaan jää näytöskappaleiden onnekas läpivienti ja tilanteiden kielellinen analyysi, jonka hän suorittaa omien kokemustensa perusteella. Opettajan käsitys puhekäyttäytymisestä eri tilanteissa on samanikäisten ja samataustaisten suomalaisten käsitys asiasta. Hän saattaa olla ajastaan jäljessä. Helpointa lienee antaa ohjeita yleiskielen puhu-

misesta ja kirjoittamisesta.

Oppilaat ovat kotonaan ja kasvuympäristössään omaksuneet »Mitenkäs nyt sanotaan« -fraaseja; sosiaaliset sanktiot ovat pyyhkineet vähitellen pois pienimmille sallittuja puhumisen ja käyttäytymisen muotoja. Kulttuurin hyväksymä puhetapa on jäänyt jäljelle. Mutta yhtä hyvin kuin uuslukutaidottomuutta voi olla myös puhetaidottomuutta, joka tarkoittaa puhetilanteen elementtien huomaamatta jäämistä. Onko koululla mahdollisuutta antaa tällaista opetusta suurissa yksiköissä? Tämä olisi tarpeen, koska menestys voi riippua yhtä hyvin keskustelutaidosta kuin selkeästä ja tehokkaasta luennointitekniikasta.

Oppikirjasarjat kertovat kielen funktioista ja käyttöympäristöstä varsinaisten kielioppijaksojen ulkopuolella, mikä käytännössä lienee ainoa mahdollisuus. Vasta yksityiskohtaisten kenttätutkimusten jälkeen voidaan näet ehkä sanoa, mitä kieliopin keinoja missäkin tilanteessa käytetään. Osaksi sosiolingvistinen tieto näyttää kaivoon kannetulta vedeltä (erityisesti MK), osaksi on saatu aikaan melko luontevia esityksiä (erityisesti OK). Yleisten funktioluetteloiden, tilannetehtävien ja sosiologisten taustatekijöiden luetteloiden lisäksi ovat esillä viestintäkaaviot ja suosittelevan kielen keinot. MK mainitsee plus- ja miinussanat, TS erittelee argumentoinnin elementtejä selkeimmin. Näyttää siltä, että KT:n ja OK:n teksteissä olisi eniten variaatiomateriaalia. TS on kielitieteellisessä eleganttiudessaan melko kaukana arkivaihtelusta, joskin käyttää melko rohkeasti piristäviä assosiaatiokulkuja esimerkkilauseissaan.

Formaalisten puhetilanteiden joukosta ovat kaikki valinneet erityiskohteeksi kokouksen. KT ja OK ottavat esille yksityiskohtaisesti myös ns. tilannepuheet. Annetaanpa KT:ssä perusteellisia neuvoja mm. onnittelu- ja kiitospuheiden pitäjille. Stereotypian kuvausta vai vaarallista stereotypiaan johdattelua?

Jakaessaan tietoja ja taitoja oppikirja samalla kertoo jotakin taustana olevista tieteenalosta. Lukion oppikirjoja voitaneen pitää tieteellisinä alkeiskursseina, mutta myös yläasteen kirjoista saa vihjeitä siitä,

mitä suomen kielen ja viestinnän tutkijat tekevät. Saamme tietoa kieliopillisista ajattelutavoista, lainasanojen ja nimistön tutkimuksesta jne. Entä sosiolingvistiikka? Emme juuri voi moittia oppikirjoja »Äk-ke»-muistion vaatimusten pintapuolisesta tai heikosta toteutuksesta, koska meiltä puuttuu yhtenäinen tietentraditio; sosiolingvistiikan tutkimuksia ja oppaita on suomen kielellä ilmestynyt toistaiseksi varsin vähän. Tämä näkyy yläasteen oppikirjoissa kirjavana ja puutteellisena termistönä sekä käsitteiden epäselvyytenä.

KT puhuu *sosiaalisista murteista* ja antaa melko runsaasti tilaa myös slangille, jonka rajat jäävät kuitenkin epäselviksi. Kummallista kyllä tulevat vielä *erityiskielet* omalla ryhmänään; lähinnä on kyse ammattikielistä. MK tarjoaa termiä *mikrokielet*, TS antaa yleistietoa sosiolingvistiikasta ja analysoi tarkimmin puheen ja kirjoituksen välisiä eroja. OK on ryhmitellyt kielen lajit »sen mukaan, miten tuttavallisessa tai muodollisessa tilanteessa kieltä käytetään». Näin on saatu aikaan jako *yleiskieleen* (kirjoitettu ja puhuttu, jossa erilaisia tuttavallisia vivahteita), *erikoiskieliin* (ammattikiellet, esim. virastokieli, rakennusmiesten kieli) sekä *tuttavalliseen kieleen*, jossa kahtiajako murteisiin ja toisaalta kotoiseen puhekieleen ja slangiin. Tämäntapaiset luokitukset jäävät aina yksipuolisiksi eivätkä ne ole kovin johdonmukaisia; tässäkin tuttavallisuus on paitsi pääotsikkona myös määreenä yleiskielen puhutun version kohdalla. Vaikea on sitä paitsi jaotella puhesuomen varieteetteja formaalisesta puhutusta yleiskielestä kotoiseen (?) puhekieleen siirtäessä. Intiimiyden ja epäformaalisuuden valinta eräänlaiseksi pääkriteeriksi on silti mielenkiintoinen. Pitää paikkansa se, että kansanmurteet palvelevat etupäässä tuttavallista interaktiota, koska yleiskieli on vallannut niiden asemia formaalisissa yhteyksissä. Murteiden arvostuksen lisääntyminen ja arkisen puhekielen yleistyminen siirtävät nyt tuttavalliseksi luonnehdittua kieltä vähitellen formaalisiin yhteyksiin. Huomattakoon vielä, että monille suomalaisille murre on edelleen »kotoista puhekieltä» eikä ole muuttunut kovin paljoa yleiskielen suuntaan ja että maantieteelliset murteet muuttuvat kaupungis-

tumisvaiheessa usein sosiaalisiksi murteiksi.

Eräs hyvin tuntemani lukiota aloittava latinisti oli peruskoulun yläasteen modernien oppaiden jälkeen vilpittömän ihasnutun Linkomiehen Latinan kielioppiin: selkeä kirja, josta löytää hakemansa. Niin monenlaista sisältyy äidinkielen oppikirjojen värilliseen typografiseen maailmaan, että vanhaan oppikirjatyylisiin tottunut epäilee selkeyden kärsivän ja hukkuvan konkreettisten yksityiskohtien alle. Asiaa ja näkökulmia on niin paljon, että kritiikki jonkin kielitieteen lohkon, esimerkiksi sosiolingvistiikan, hataruudesta tuntuu kohtuuttomalta.

M. K. Suojanen